

Janina Kwaśniak

Szkolne wydania dramatu przez Feliksa Westa w latach 1902-1914

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 34, 257-267

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA KWAŚNIAK

SZKOLNE WYDANIA DRAMATU PRZEZ FELIKSA WESTA W LATACH 1902—1914

W historii wielu serii wydawniczych¹ ukazujących się na ziemiach polskich z początkiem naszego stulecia na szczególną uwagę zasługują Arcydzieła Polskich i Obcych Pisarzy, wydawane staraniem oficyny Feliksa Westa w Brodach w latach 1902—1914. Poziom edytorski tekstów, współpraca wybitnych polonistów i przychylnie recenzje skłaniają do analizy tej 72 tytuły obejmującej serii. W jej skład weszły 22 tomy poezji, 22 utwory prozatorskie oraz 28 dramatów. Wyodrębnienie dramatu pozwoli wskazać związek tomików Westa z teorią i praktyką polonistyczną oraz powstającą na gruncie polskim teorią dramatu. Anons zapowiadał dydaktyczny charakter edycji starannie przygotowywanej w firmie o profilu humanistycznym². Jednocześnie księgarz brodzki ubiegał się o subwencję w Sejmie Krajowym i aprobatę Rady Szkolnej Krajowej, uzyskując ją reskrytem 3 maja 1902 r. Urzędowo więc przypisano tomiki Arcydział galicyjskiej szkole średniej.

¹ Najważniejsze szkolne serie wydawnicze w Galicji: Biblioteka Mrówki (Lwów, od 1869 r., ok. 356 z.), Biblioteka Powszechna (W. Zukerkandel, Złoczów, od 1874 r., 1229 z.), Wydawnictwo Macierzy Polskiej (Lwów, od 1880 r.), Biblioteka dla Młodzieży (Lwów, nakładem TNSW, ok. 16 t.), Arcydzieła Poetów Polskich z Objaśnieniami (P. Parylak, Lwów, 1884 r., 3 t.), Biblioteka Krytyczna Arcydział Literatury Polskiej (P. Doleżan, Tarnów). Współczesne Arcydziałom wydawnictwa warszawskie: Biblioteka Najcenniejszych Utworów Literatury Europejskiej (S. Lewental, od 1874 r., 23 t.), Biblioteka Dziel Wyborowych (S. Sikorski, 1897—1899, 30 t.), Wybór Pisarzy Polskich i Obcych dla Domu i Szkoły (Gebethner i Wolff, oprac. P. Chlebowski, od 1907 r., 23 t.), Arcydzieła Poezji Polskiej i Biblioteczka Narodowa (M. Arct, oprac. H. Galle i J. Michalski, od 1907 r.), Biblioteka Klasyków Polskich i Biblioteka Polska (E. Wende, od 1911 r.), Biblioteka Powszechna (K. Idzikowski, od 1916 r., 19 t.).

² „Wydawane będą teksty krytyczne ustalone na podstawie rękopisów i pierwszych wydań, zawierające wstęp (1—1/2 arkusza), w którym mieści się: biografia autora, geneza utworu, osnowa, układ, charakterystyka osób — słowem wszystko, co potrzebne jest do gruntownego poznania dzieła; umieszczone na końcu zwięzłe, lecz wyczerpujące objaśnienia w objętości 1 arkusza umożliwiają dokładne zrozumienie utworu” — *Katalogi księgarni F. Westa z lat 1902, 1904, 1908, 1913 oraz bruszura Arcydział polskich i obcych pisarzy. Recenzje i listy* (ok. 1903).

Problemem największej wagi stawał się edytorsko-dydaktyczny poziom serii: postawione w anonsie założenia miały zachęcić do współdziałania przyszłych komentatorów. Już w 1902 r. West pozyskał do współpracy Piotra Chmielowskiego, wydającego w pierwszym roku edycji cztery dramaty. Tytuły dzieł oraz struktura komentarza pozostają w ścisłym związku ze stanowiskiem metodologicznym autora *Metodyki historii literatury* — w obręb Arcydzieł weszły utwory pomieszczane we fragmentach w *Złotej przędzy* tudzież *Obrazach literatury powszechnej i polskiej z lat 1895—1898*. Owe teksty, „o wysokich walorach treści i formy artystycznej”, umożliwiły — zdaniem Chmielowskiego — osiągnięcie najważniejszego celu nauczania literatury, tj. „wykrycie praw rozwoju myśli, uczuć i ideałów ludzkich w ogóle, a narodowych w szczególności”³. Chmielowski analizował teksty dramatyczne według schematu zastosowanego w *Metodyce wobec Słubów panińskich* Fredry, wyodrębniając logiczny tok myśli, взгляд psychologiczny, kompozycję i styl (dialogów)⁴. Duży wpływ na kształt serii wywarli profesorowie lwowskiego uniwersytetu: J. Kallenbach, K. Wojciechowski i W. Hahn — hipotetycznymi redaktorzy Arcydzieł⁵. Dobór komentatorów nie był przypadkowy: nakładca powierzał opracowanie tomików również młodym badaczom literatury, wybitnym nauczycielom gimnazjalnym, których zainteresowania naukowe były zbieżne z planami wydawniczymi Westa. Egzemplifikacją tej tezy niech będzie fakt, iż badacz i edytor Słowackiego — Wiktor Hahn — wydał *Balladynę*, romanista Bolesław Kielski opracował komedie Fredry i Moliera, wybitny zaś komparatysta i znawca romantyzmu Konstanty Wojciechowski przygotował edytorsko Mickiewiczowskie *Dziady*. Wśród komentatorów edycji znajdziemy nazwiska polonistów szkolnych (W. Dropiowski, S. Morawieckiego, K. Zimmermana), znawców i tłumaczy literatury klasycznej (B. Butrymowicza, A. Bednarowskiego, S. Brableca), działaczy i publicystów oświatowych⁶. Tytuły tomów Arcydzieł odpowiadają obowiązującym wówczas w Galicji planom nauczania języka polskiego z lat 1882,

³ P. Chmielowski, *Metodyka historii literatury polskiej*, Warszawa 1899, s. 38.

⁴ *Ibidem*, s. 151—155.

⁵ Hipotezę o ich redaktorstwie wysuwają na podstawie korespondencji księgarza z W. Hahnem A. Grzybowska i D. Kuś, *Arcydzieła Polskich i Obcych Pisarzy — seria wydawnicza oficyny Feliksa Westa w Brodach 1902—1914*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” R. IX: 1974, s. 167.

⁶ B. Kielski, działacz TNSW, od 1906 r. brał udział w pracach krakowskiej Komisji Reformy Szkolnej; A. Bednarowski, W. Dropiowski, E. Kucharski, S. Morawiecki i W. Piątek wielokrotnie zabierali głos na temat planów i instrukcji nauczania języka polskiego (np. w „Muzeum” 1905—1910).

1905, 1909 i 1913, a 28 dramatów stanowi lekturę podstawową i zalecaną w gimnazjum wyższym. Z tytułu serii wynika, że w jej obręb wchodziły dzieła uznane za klasykę polską i europejską; znajomość ich buduje świadomość kulturową Polaków „otwierając drzwi na Europę zwłaszcza w tych punktach, gdzie zetknięcie z Europą wywarło i zaznaczyło swój wpływ na literaturę polską”⁷. Niewielką liczbę wydań dramatu nowożytnego tłumaczył kłopoty wydawcy w znalezieniu dobrych przekładów: czynił on bezskuteczne starania o włączenie do Arcydział Calderona, Lopego de Vega i szerzej Szekspira⁸. Publikowanie dramatu antycznego było pochodną profilu ówczesnego gimnazjum tudzież upowszechnionego klasycznego modelu wykształcenia inteligencji galicyjskiej⁹. Tak więc w latach 1902—1914 ukazało się w serii Arcydziała Polskich i Obcych Pisarzy ogółem 28 dramatów, a w tym 19 rodzimych i 9 obcych¹⁰.

⁷ S. Kossowski, *Wychowanie i szkoła na łamach prasy polskiej*, „Muzeum” 1908, t. I, s. 963.

⁸ Listy F. Westa do K. Wojciechowskiego z dn. 20 VIII 1902 (rkps Bibl. Oss. 6414, k. 121—122) i z dn. 20 V 1903 (tamże, k. 125) oraz obwołana t. 4 z r. 1902 informująca o przygotowaniu *Księcia niezłomnego* i *Makbeta* w opracowaniu P. Chmielowskiego. O programie wydawniczym zawierającym Calderona i Szekspira pisze P. Chmielowski recenzując Arcydziała, „Pogląd na Świat” 1902, nr 4, s. 186—188.

⁹ W planach nauczania po 1882 r. przewidywano 46 godzin na naukę języka łacińskiego i 20, a później 23 — języka polskiego.

¹⁰ Chronologiczny spis wydanych 28 dramatów:

1. T. 3. J. Słowacki, *Lilla Weneda*. Tragedia w 5 aktach, oprac. P. Chmielowski, Brody 1902, ss. 116, 2 nlb.
2. T. 4. A. Feliński, *Barbara Radziwiłłówna*. Tragedia w 5 aktach, oprac. dla użytku szkolnego W. Dropiowski, Brody 1902, ss. 99.
3. T. 6. Z. Krasiniński, *Nie-Boska komedia*, oprac. dla użytku szkolnego P. Chmielowski, Brody 1902, ss. 95.
4. T. 9. J. Słowacki, *Mazepa*. Tragedia w 5 aktach, oprac. dla użytku szkolnego K. Zimmermann, Brody 1902, ss. 106.
5. T. 11—12. W. Szekspir, *Hamlet, król wicz duński*. Tragedia w 5 aktach, przeł. J. Paszkowski, oprac. dla użytku szkolnego P. Chmielowski, Brody 1902, ss. 154.
6. T. 13. J. Kochanowski, *Odprowa posłów greckich*, oprac. dla użytku szkolnego K. Zimmermann, c.k. prof. gimnazjalny, Brody 1902, ss. 60.
7. T. 14. Sofokles, *Antygona*. Tragedia, przeł. K. Kaszewski, oprac. do użytku szkolnego P. Chmielowski, Brody 1902, ss. 79.
8. 8. 18—19. Z. Krasiniński, *Irydion*, oprac. dla użytku szkolnego T. Pini, Brody 1903, ss. 184.
9. T. 31—32. F. Schiller, *Marya Stuart*. Tragedia w 5 aktach, przeł. M. Budyński, oprac. P. Chmielowski, Brody 1905, ss. 150.
10. T. 33—34. A. Mickiewicz, *Dziady*, cz. 1, cz. 2, cz. 4, oprac. dla użytku szkolnego K. Wojciechowski, Brody 1905, ss. 130; wyd. 2 — 1907, ss. 131; wyd. 3 przejrzone i poprawione — 1911, ss. 112.
11. T. 39. A. Fredro, *Pan Geldhab*. Komedia w 3 aktach, oprac. dla użytku szkolnego B. Kielski, Brody 1905, ss. 111.
12. T. 40—41. A. Mickiewicz, *Dziady cz. III*, oprac. dla użytku szkolnego K. Wojciechowski, Brody 1905, ss. 207, 1 nlb.; wyd. 2 przejrzone i poprawione — 1907, ss. 173.
13. T. 43—44. F. Zabłocki, *Zabobonnik*. Komedia w 3 aktach, oprac. dla użytku szkolnego B. Kąsinowski, Brody 1906, ss. 171, 1 nlb.
14. T. 48. Moliere, *Mieszczanin szlachcic*. Komedia w 4 aktach, przeł. F. Kowalski, oprac. B. Kielski, Brody 1906, ss. 55, 1 nlb.
15. T. 49. J. Korzeniowski, *Mnich*. Tragedia w trzech aktach, oprac. dla użytku szkolnego W. Hahn, Brody 1906, ss. 66, 2 nlb.

Anons serii zapowiadał dostarczenie poprawnego i pełnego tekstu, dlatego ustalenie jego podstawy było główną troską edytora. Częściowo realizowano zasadę *editio princeps* odnoszącą się m. in. do *Balladyny*, *Mnicha*, *Odprawy posłów greckich* i komedii Zabłockiego¹¹. Edytorzy dostarczali wydań z przypisami autorów: objaśnienia i komentarze dramaturgów dopełniały tomiki *Dziadów*, *Lilli Wenedy*, *Irydiona* i *Zabobonnika*. Na ogół jednak podstawę tekstu stanowiły uznane wydania krytyczne dramatów (np. Słowacki w opracowaniu A. Małeckiego), więc stwierdzić można, że w miarę swoich możliwości prowincjonalny drukarz starał się dać tekst poprawny, co znalazło uznanie w opiniach recenzentów¹².

Ciekawie rysuje się kwestia tłumaczeń na język polski, ambicją wydawcy bowiem było upowszechnianie przekładów uznanych za najlepsze. Jeśli edytor stwierdził niedoskonałość przekładu — dołączał choć fragmenty innego; tak postąpił Chmielowski uzupełniając *Antygonę* poetyckimi przekładami Adama Asnyka i Kazimierza Morawskiego. Niedoskonałość translacji Moliera przez Franciszka Kowalskiego wskazał czytelnikowi Bolesław Kielski, poświęcając tej kwestii osobny rozdział wstępu.

Teksty dramatów poprzedzone były wstępami, których schemat niejako narzucił wydawca wraz z „komitetem redakcyjnym”. Wy-

16. T. 54. Kornel [P. Corneille], *Cyd*. Tragedia w 5 aktach wierszem, przeł. L. Osiński, oprac. dla użytku szkolnego J. Piątek, Brody 1907, ss. 72, tabl. 1.
17. T. 55. A. Fredro, *Pan Jowialski*. Komedja w 4 aktach, oprac. dla użytku szkolnego B. Kielski, Brody 1907, ss. 123, 3 nrb., tabl. 1.
18. T. 58. F. Zabłocki, *Fircyk w zalotach*. Komedja w 3 aktach według tekstu Gröllowskiego, oprac. dla użytku szkolnego B. Kasinowski, Brody 1907, ss. 97, 1 nrb.
19. T. 59. Sofokles, *Edyp król*, przeł. K. Kaszewski, oprac. dla użytku szkolnego S. Brablec, Brody 1907, ss. 56.
20. T. 62. Sofokles, *Edyp w Kolonie*, przeł. K. Kaszewski, oprac. dla użytku szkolnego A. Bednarowski, Brody 1908, ss. 103, 1 nrb.
21. T. 63—64. J. Słowacki, *Balladyna*. Tragedja w 5 aktach, oprac. dla użytku szkolnego dr W. Hahn, Brody 1908, ss. 207, 1 nrb.
22. T. 65—66. J. Słowacki, *Kordyan*, cz. I trylogii. *Spisek koronacyjny*, oprac. S. Morawiecki, Brody 1908, ss. 96.
23. T. 72. A. Fredro, *Zemsta*. Komedja w 4 aktach, oprac. dla użytku szkolnego B. Kielski, Brody 1909, ss. 90, 4 nrb.
24. T. 74. J. Korzeniowski, *Karpaccy górale*. Dramat w 3 aktach, oprac. dla użytku szkolnego W. Hahn, Brody 1909, ss. 66, 2 nrb.
25. T. 75. A. Fredro, *Study panieńskie, czyli Magnetyzm serca*. Komedja w 5 aktach, oprac. E. Kucharski, Brody 1911, ss. 116.
26. T. 78. Aristophanes, *Rycerze*. Komedja, przeł. z greckiego i oprac. dla użytku szkolnego B. Butrymowicz, Brody 1912, ss. 119, 1 nrb.
27. T. 80—81. J. Słowacki, *Horsztyński*, oprac. K. Zimmermann, Brody 1912, ss. 156.
28. T. 83. Eurypides, *Medea*. Tragedja, przeł. z greckiego i oprac. dla użytku szkolnego B. Butrymowicz, Brody 1913, ss. 80.

¹¹ *Odprawa posłów greckich* — tekst oparty na wydaniu „Pism J. Kochanowskiego 1585 r. w drukarni Łazarzowej” (t. 13, s. 49); *Mnich* J. Korzeniowskiego — „tekst obecnego wydania wg I wydania z 1830 r.” (t. 49, s. 63); *Fircyk w zalotach* F. Zabłockiego — „tekst wydano wg Grölla” (karta tytułowa t. 58), *Balladyna* J. Słowackiego — tekst wg I wydania, Paryż 1839.

¹² M. Kridl, *O wydaniach tekstów literackich dla szkoły średniej*, „Przegląd Humanistyczny” 1922, nr 4, s. 422.

odrębnienie biografii, genezy, osnowy, układu i charakterystyki utworu ujawniło cel dydaktyczny Arcydzieł — uprzystępnienie tekstu przez komentarz w duchu pragmatyzmu tainowskiego, bowiem szeroka wiedza o epoce i autorze oraz znajomość okoliczności powstania utworu warunkowały wyjaśnienie głównej myśli i wydanie sądu oceniającego dzieło literackie. Tak więc nazwiska autorów mniej znanych opatrywano zwięzłymi informacjami biograficznymi rezygnując z nich np. przy dziełach wieszczów. Poszerzano wiedzę o teatrze i dramacie epoki: Bronisław Kašinowski dołączył do *Zabobonnika* szkic *Komediopisarstwo polskie i scena warszawska 1765—1785*, wyodrębniając trzy nurty komedii stanisławowskiej, tj. molieryzm, klasycyzm i wolteryzm; by ujawnić źródła inspiracji twórczych Zabłockiego, edytor scharakteryzował francuski teatr pomolierowski. *Dziady* kowieńskie poprzedził rozdział *Charakterystyka uczuciowa epoki*, w którym Wojciechowski omówił recepcję werteryzmu w Polsce, by czytelnik odebrał najpełniej Mickiewiczowski „poemat miłości”. Zgoła odmiennie potraktowano dramaty antyczne: obszerna informacja biograficzna występowała sukcesywnie po szkicach o tragedii greckiej i rzymskiej komedii. P. Chmielowski zapoznał czytelników z teatrem starożytnym (t. 14), a S. Brablec uzupełnił i wzbogacił swój szkic wiadomościami o dramacie greckim (t. 59). Obszerna charakterystyka komedii starożytnej — pióra B. Butrymowicza — wprowadzała w dzieje gatunku dotychczas nie znanego czytelnikowi Arcydzieł. Tragedie antyczne z reguły poprzedzono informacją o mitach stanowiących ich osnowę¹³. Analogicznie postępowali komentatorzy dramatu nowożytnego; przy dramacie Szekspirowskim umieszczono informację o teatrze elżbietańskim i recepcji Szekspira. Określano też miejsce Corneille’a wśród twórców nowożytnej tragedii czy opisywano ewolucję twórczości Fryderyka Schillera. Wnioskować zatem można, że komentatorzy realizowali pozytywistyczne koncepcje pedagogiczne, w myśl których wiedza historyczna jest niezbędnym elementem wykształcenia humanistycznego jednostki. Konsekwentne wiązanie dramatu z teatrem epoki było dowodem przenikania do komentarzy teorii swoistości sztuki teatralnej M. Hermana i E. Grossa.

Tainowskie stanowisko metodologiczne ujawniły „genezy” wstępów. Wnikliwie rozpatrywano historyczne, polityczne i społeczne uwarunkowania *Odprawy posłów greckich*, *Fircyka*, *Mniicha*, *Kordiana*; np. podano charakterystykę rządów Kleona w Atenach, by umożliwić czytelnikowi właściwy odbiór ostrej satyry politycznej, jaką była komedia Arystofanesa *Rycerze*. Punkt ciężkości wstępów tkwił w rozważaniach dotyczących genealogii literac-

¹³ B. Butrymowicz w t. 83 streścił mit Jazona do momentu podjęcia go przez Eurypidesa, pozostawiając uczniowi trud rekonstrukcji dalszych losów bohatera.

kich omawianych utworów. W tym podrozdziale silnie zaznaczała się osobowość komentatorów i ich metoda pracy. Chmielowski omawiał funkcjonowanie analogicznych tematów w różnych utworach; rozległą perspektywą komparatystyczną odznaczały się szkice Wojciechowskiego i Hahna, a rozliczne inspiracje Fredrowskiej *Zemsty* tudzież wpływ komedii francuskiej na rodzimą ustalał szczegółowo Kielski. Najnowsza wiedza historycznoliteracka dostosowana była do potrzeb szkoły, a znajomość epoki i twórczości autora warunkowała obiektywizację sądów czytelnicznych.

Rozbieżność między założeniami Westa a zawartością wstępów widoczna jest w podrozdziałach: treść — osnowa — układ, w praktyce bowiem przedmiotem zainteresowania edytorów była kompozycja, a streszczenia ilustrowały zagadnienia konstrukcyjne. I tak treść *Mnicha*, przytoczona przez Hahna, wspierała rozważania genologiczne¹⁴, bogate w cytaty streszczenia Kaśinowskiego umożliwiały zrozumienie wpływów Marivaux na *Fircyka*, a opisanie scen symbolicznych *Dziadów* (np. Widzenia ks. Piotra) ukazywało — zdaniem Wojciechowskiego — wielość interpretacji przypisywanych tej scenie. Niemniej w tej warstwie komentarza dostrzec można wiele już wówczas anachronicznych sądów¹⁵. Tę niewłaściwość dydaktyczną równoważono tendencją pogładowego przekazywania myśli tak dalece, że E. Kucharski opatrzył *Śluby panięskie* graficznym schematem rozwoju akcji komedii. Ów schemat wyprzedził niejako późniejsze „rozbiory” K. Wójckiego.

Najwięcej sporów wywołały tzw. charakterystyki. „W każdym utworze literackim psychologia odgrywa rolę najważniejszą”¹⁶ — twierdził P. Chmielowski — analizowano więc działania bohaterów kreśląc pełne portrety psychologiczne. Zrozumiałe, że te zabiegi budziły zastrzeżenia: „podawano charakterystyki, zapominając o tym, że mogą i powinny być tematem do samodzielnych wypracowań szkolnych” — skonstatuje po latach Ignacy Chrzanowski¹⁷.

¹⁴ „Nazwa tragedia dana *Mnichowi* przez Józefa Korzeniowskiego nie jest słuszna, czy misterium religijne — jak twierdzą niektórzy. Najsłuszniej można by go nazwać poematem dramatycznym. W literaturze dramatycznej polskiej jest to pierwszy dramat zrywający z więzami klasycznymi” (t. 49, s. 13).

¹⁵ Uwaga powyższa odnosi się do prac K. Zimmermanna i pierwszych tomów B. Kielskiego, bowiem w ostatnich jego tomach fredrowskich autorytatywność sądów ustępuje na rzecz metodycznych rozważań konstrukcyjnych i genologicznych.

¹⁶ Chmielowski, *Metodyka...*, s. 86.

¹⁷ I. Chrzanowski, *Biblioteka Narodowa — Almanach w dziesięciolecie wydawnictwa 1919—1929*, Kraków 1929, s. 14.

Końcowe fragmenty wstępów do Arcydzieł wypełniały oceny estetyczne. Podstawę sądów stanowiły rozważania teoretyczno-literackie (w tomach opracowanych przez W. Hahna, E. Kucharzkiego, T. Piniego), wyznania Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego (t. 3, 14, 40, 63), wreszcie opinie krytyki literackiej ukazujące różnorodność stanowisk w odbiorze poszczególnych dramatów. Nie brak i komentarzy kontrowersyjnych silnie nacechowanych subiektywizmem¹⁸.

Z uwagą pochylamy się nad rozdziałami poświęconymi życiu scenicznemu dramatów. B. Kašinowski wprowadził kronikę dziejów teatralnych *Fircyka* wyodrębniając nazwiska aktorów kreujących postać tytułowego bohatera. W komentarzach podawano przebieg prapremier i przytaczano recenzje wybitnych przedstawień (t. 59, 65). Tak więc wiązano dramat z teatrem, wprowadzając wiedzę umożliwiającą młodemu czytelnikowi świadomy i pełny odbiór sztuki teatru. Tendencja systematycznego kształcenia teatralnego będzie też realizowana w dydaktyce u progu dwudziestolecia m. in. przez Lucjana Komarnickiego. Ponadto uzupełnianie tekstu dramatycznego kroniką jego realizacji teatralnych ujawniło istotny problem natury edytorskiej — opatrywania edycji dramatu na użytek szkoły środkami pomocniczymi¹⁹.

Ważną funkcję dydaktyczną spełniała bibliografia zamykająca wstępy do Arcydzieł. Wśród wielu adresów bibliograficznych uporządkowanych chronologicznie znalazły się oczywiście fundamentalne monografie S. Tarnowskiego, A. Małeckiego, ale i najnowsze prace przyczynkarskie ukazujące się niemal równolegle z tomem serii. Niejednokrotnie bibliografia utworu była szersza od prac wykorzystanych przez komentatora. I tu widoczna tendencja poszerzania wiedzy dowodzi, że wydawca starał się uwzględnić samokształceniowe potrzeby czytelnika.

Dokonując oceny serii Arcydzieł zająć trzeba stanowisko wobec trudnej kwestii edytorstwa szkolnego — zakresu i zawartości komentarza historycznoliterackiego²⁰. Otóż nowe koncepcje i metody nauczania literatury oparte na samodzielnej lekturze

¹⁸ W t. 9 K. Zimmermann gani Słowackiego za „niepotrzebne okropności i wiele niefortunnych scen w *Mazepie*, np.: Król pod balkonem, zamiary Króla względem Amelii”. Sądy edytora były zapewne refleksem sporów o *Mazepę* toczonych na łamach prasy lwowskiej po prapremierze w 1861 r. oraz poglądów A. Małeckiego zawartych w monografii *Juliusz Słowacki, jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki*, t. 2, Lwów 1867, s. 80—100.

¹⁹ Pomocnicze środki dydaktyczne to: słowniki, indeksy osobowe, plany, schematy, bogaty materiał ikonograficzny.

²⁰ R. Pilat, J. Kallenbach i K. Wojciechowski preferowali zwięzły komentarz w edycjach szkolnych, W. Borowy zaś przyznawał priorytet „czystemu” tekstowi.

dział zrodziły potrzebę wydań poprawnych tekstów opatrzonych objaśnieniami. Współpracownicy Feliksa Westa redagowali komentarz wyczerpujący, zgodny z najnowszym stanem wiedzy literackiej, traktując go jako niezbędny przewodnik tekstu. Prace doświadczonych dydaktyków cechuje duża zwięzłość i ostrożność sądów wartościujących (*vide* tomiki opracowane przez Wojciechowskiego, Hahna, ostatnie tomiki Kielskiego).

Warunkiem dobrej edycji szkolnej jest trafne objaśnienie rzeczowe i gramatyczne tekstu. Już w 1886 r. Roman Pilat podkreślił, że „wartość i pożytek wydawnictwa zawisły w znacznej mierze od dołączonego do dzieła komentarza, a wydawnictwo bez objaśnień chybiałoby przez połowę swego celu”²¹. Jaką wartość i funkcję dydaktyczną spełniały w Arcydzielach objaśnienia? Można wyróżnić trzy kategorie: leksykalne, realne i merytoryczne. Najwięcej miejsca zajęły wyjaśnienia wyrazów, zwrotów, form gramatycznych itp.; równie liczną grupę stanowią informacje o zdarzeniach, faktach historycznych, ale najciekawsze są dociekania na temat aluzji literackich, wsparte obfitymi cytatami rzetelnie zestawionymi przez komentatorów.

Recepcja dramatu z serii Arcydzieła Polskich i Obcych Piarszy w szkole galicyjskiej stanowi zjawisko złożone. Środowisko nauczycielskie żywo reagowało na tomiki z „placetem” Rady Szkolnej Krajowej. Feliks West, zainteresowany powodzeniem swego „szczęśliwego pomysłu wydawniczego”, zestawiał przychyłne recenzje w katalogach firmy²². Podnoszone tam niewątpliwe zalety — dobór arcydzieł kształcących myśl i serce, staranność wydania — należy zestawzić z krytycznymi opiniami (brak zwięzłości wstępów, zbyteczność charakterystyk osób i streszczeń)²³.

Spory o teksty szkolne rozstrzygnięte zostaną zresztą we wczesnych latach dwudziestych, kiedy Waław Borowy i Manfred Kridl ustalą obowiązujący do dziś kanon wydawniczy²⁴. Natomiast u progu naszego wieku inicjatywa Feliksa Westa była rze-

²¹ R. Pilat, *Jak należy wyauwać dzieła polskich pisarzy XVI i XVII wieku?*, [w zbiorze:] *Pamiętnik Zjazdu Historyczno-Literackiego im. Jana Kochanowskiego*, Kraków 1886, s. 109.

²² Obszerny ich wybór przynoszą katalogi Westa z lat 1902, 1908 i 1913 (tzw. „jubileuszowy” z okazji 50-lecia pracy zawodowej księgarza).

²³ F. Krček, *Pan Geldhab* (rec.), „Muzeum” 1906, t. I, s. 464—465; M. Reiter, *Fircyk w zalotach* (rec.), „Muzeum” 1908, t. I, s. 373; H. Galle, *Zarys dziejów literatury polskiej dla użytku szkolnego*, Warszawa 1913, s. VI; W. Hahn, *Horsztyński* (rec.), „Muzeum” 1913, t. I, s. 62.

²⁴ W. Borowy, *O wydaniach i komentarzach tekstów polskich dla szkoły*, „Przegląd Pedagogiczny” 1920, z. 2, s. 63—73; M. Kridl, *O wydaniach tekstów literackich dla szkoły średniej*, „Przegląd Humanistyczny” 1922, z. 4, s. 421—436.

czywiście krokiem naprzód w dziedzinie wydań szkolnych²⁵. Prekursorstwo Arcydzieł wraz z konsekwencjami tego faktu tak ocenił Kridl:

starannie opracowane teksty, wstępy i objaśnienia oznaczały wielki postęp w traktowaniu lektury szkolnej, ale nie mogło [wydawnictwo] pozbyć się tradycyjnych wad; świadczyło o tym, że w nauczaniu literatury nie doszło jeszcze do tego, aby kłaść nacisk na samodzielną w tym kierunku pracę ucznia, bez ułatwienia jej zbyt często przez podawanie gotowych sądów²⁶.

Ocena zjawiska byłaby niepełna bez ustalenia miejsca Arcydzieł wśród innych wydawnictw tego typu, inspiracji i kontynuacji. Złoczowska Biblioteka Powszechna Wilhelma Zukerkandla i Arcydzieła Poetów Polskich z Objasnieniami P. Parylaka oddziaływały bezpośrednio na serię Westa; od Zukerkandla przejął zasadę szerokiej reprezentacji autorów i tytułów, odwagę reklamowania tanich tomików, pomysły zaś tytułu i schematu komentarza zawdzięcza inicjatywie nauczyciela gimnazjalnego P. Parylaka. W kontekście przypadkowości działań komercyjnej firmy złoczowskiej i efemerydalnej serii Parylaka zdumiewa wytrwałość, systematyczność i zapobiegliwość brodzkiego księgarza, popularyzującego swoje wydawnictwo w katalogach firm krakowskich i warszawskich²⁷. Dodać trzeba, że księgarnia F. Westa kolportowała druki „zakazane za kordonem” jeszcze przed r. 1905; za pośrednictwem księgarni E. Wendego udostępniano w Królestwie książki, których druk był tam zabroniony. Za odwagę i żarliwy patriotyzm w służbie kultury polskiej otrzymał West wiele wysokich odznaczeń, m. in. Krzyż Orderu Polonia Restituta, Złoty Wawrzyn Akademii Umiejętności, złote medale i godność Honorowego Członka Związku Księgarzy Polskich²⁸.

Jakie miejsce zajęły Arcydzieła wśród współczesnych wydawnictw szkolnych? Wydawca twórczo wykorzystał doświadczenia poprzedników, by przekazać dziedzictwo następcom; najbliższej

²⁵ Arcydzieła spełniały warunki wydawnictwa seryjnego, bowiem scalały je: tytuł, numeracja ciągła, jednakowy poręczny format 8°, podobny gatunek papieru, oprawa, zachowanie jednakowego kroju czcionek i także zadruk kolumny. Edytorzy zadbali o numerowanie wersów (co 5) oraz wyróżnienie majuskułą petitową imion bohaterów i minuskułą — didaskaliów, ułatwiając tym samym posługiwanie się książką; staranna korekta i zmodernizowana pisownia dopełniały wartość edycji.

²⁶ Kridl, op. cit., s. 422.

²⁷ Około 1904 r. West przystąpił do spółki z warszawskim nakładcą E. Wendem, co znalazło wyraz w obwolutach niektórych tomów Arcydzieł. Nadto katalogi Gebethnera z lat 1907—1913 reklamują je także.

²⁸ F. Pieczętkowski, *VI Zjazd Księgarzy Polskich*, „Przegląd Księgarski” 1938, nr 12, s. 130; D. Kuś, *Feliks West 1846—1946*, „Księgarz” 1971, z. 4, s. 54—55.

Arcydzieł umieścić można 23-tomową serię Gebethnera i Wolffa Wybór Pisarzy Polskich i Obcych dla Domu i Szkoły, w której „czystości” tekstów odpowiadały zwięzłe wstępy pióra B. Chlebowskiego, I. Chrzanowskiego i H. Gallego. Inne edycje Gebethnera oraz wydawnictwa ciągle M. Arcta, K. Idzikowskiego, L. Fiszera i Majewskiego zdecydowanie ustępują Westowi, bowiem nie spełniają podstawowego warunku edytorstwa szkolnego, tj. poprawności tekstu, rzetelności objaśnień i komentarza²⁹. Rzeczywistą kontynuacją Arcydzieł są tomiki Biblioteki Narodowej, serii lepiej zorganizowanej i prowadzonej, opatrzonej monografiami historycznoliterackimi, nienagannej edytorsko, kierowanej jednak do innego adresata. Uwidocznoną w Arcydziełach tendencję do poszerzania komentarza zrealizowali redaktorzy Wielkiej Biblioteki — najważniejszego w dwudziestolecu przedsięwzięcia w zakresie wydań szkolnych. Było to wydawnictwo zgoła odmienne, bo objaśnienia, uzupełnienia i komentarz wypełniały samodzielny tom towarzyszący tekstowi literackiemu. Ustalenie miejsca Arcydzieł między Biblioteką Powszechną a Biblioteką Narodową wskazuje, jak dalece seria Westa skupiała problemy wydawnictw typu szkolnego: od wymagań stawianych podstawie publikowanego tekstu do postulatów dotyczących struktury komentarza.

Wydawnictwo oficyny brodzkiej rozpatryć trzeba w jeszcze jednym aspekcie — roli, jaką spełniało ono w recepcji dramatu, a dramatu romantycznego w szczególności (20% tytułów całej serii i 68% w obrębie tekstów dramatycznych). Kult wieszczów, podsycany jubileuszami Mickiewicza i Słowackiego, przejawiał się w szkole galicyjskiej wzmocnionym zainteresowaniem dramatem romantycznym; był on przedmiotem referatów i dyskusji w kołach TNSW oraz publikacji na łamach czasopism szkolnych i pedagogicznych³⁰. Na wysuwane tam postulaty dostępu uczniów do poprawnie i tanio wydanych tekstów odpowiedział doświadczony wydawca m. in. edycją arcydramatów (*Kordiana i Balladyny*) w roku uroczystości jubileuszowych ku czci Słowackiego.

Ważnym faktem w dziejach nauczania literatury było wyodrębnienie rodzajów poezji dramatycznej w planach nauczania gimnazjum wyższego po r. 1905; dramat stał się autonomicznym przedmiotem lektury szkolnej, a Franciszek Próchnicki w instrukcji programowej zalecał „rozpocząć studium poezji dramatycznej niezbędnymi wskazówkami i uwagami tak o istocie sztuki dramatycznej, jako też o historycznym jej rozwoju”³¹. O dramacie

²⁹ Patrz przypis 1.

³⁰ W. Hahn, *Szkoła wobec setnej rocznicy urodzin J. Słowackiego*, „Muzeum” 1908, t. I, s. 6—7.

³¹ Tamże 1910, t. I, „Dodatek”.

dyskutowali i pisali nauczyciele zrzeszeni w TNSW³², a jednocześnie coraz ważniejszą rolę w propagowaniu literatury dramatycznej odgrywał teatr szkolny, zyskujący swoich teoretyków i gorących propagatorów³³. Dynamiczny rozwój teatru szkolnego był jedną z ciekawszych form popularyzacji dramatu. Ciągłe jednak warunkiem jego pełnej recepcji pozostawał tekst, a więc utwory dramatyczne coraz liczniej ukazywały się w seriach wydawniczych Galicji, Królestwa czy nawet Poznańskiego³⁴.

W jaki sposób teksty dramatu w serii Feliksa Westa i innych drukarzy rozbudzały zainteresowanie młodzieży dramatem i teatrem?

Odpowiedź na pytanie o formy popularyzacji dramatu w szkole i poza nią stanowić może przedmiot odrębnych badań. Wynika zatem, że skromne tomiki Arcydzieł pobudzają do wielu refleksji natury dydaktycznej i edytorskiej „mając jednocześnie zapewnione trwałe i wielce zaszczytne stanowisko w historii nauczania literatury polskiej”³⁵.

³² Tamże 1904—1913 „Dodatki”,

³³ Zob. działalność i prace A. Szycówny i L. Komarnickiego.

³⁴ Np. serie firmy A. Cybulskiego *Naród Sobie*, *Scena Polska* i edycja ciągnąca drukarni Św. Wojciecha *Teatr Ludowy* (od 1908 r., 60 z.).

³⁵ Chrzanoński, *op. cit.*, s. 14.